DOI: 10.11649/sm.2207

Slavia Meridionalis 20, 2020
Article No.: 2207

Citation:
Maldjieva, V. (2020). *Walka duchowa* (*Combattimento spiritual*) Wawrzyńca Scupoliego a *Невидимая брань* (*Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος*) Nikodema ze Świętej Góry Athos i Teofana Rekluza: Strategie adaptacji tekstu w Kościele wschodnim. *Slavia Meridionalis*, *20*, Article 2207. https://doi.org/10.11649/sm.2207

Maldjieva, V. (2020). *Walka duchowa* (*Combattimento spiritual*) Wawrzyńca Scupoliego a *Nevidimaia bran′* (*ʽO ʼAóratos Pólemos*) Nikodema ze Świętej Góry Athos i Teofana Rekluza: Strategie adaptacji tekstu w Kościele wschodnim. *Slavia Meridionalis*, *20*, Article 2207. https://doi.org/10.11649/sm.2207

Viara Maldjieva
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
https://orcid.org/0000-0003-4727-5098

Walka duchowa (*Combattimento spiritual*) Wawrzyńca Scupoliego a *Невидимая брань* (*Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος*) Nikodema ze Świętej Góry Athos i Teofana Rekluza. Strategie adaptacji tekstu w Kościele wschodnim

Wprowadzenie

Walka duchowa (*Combattimento spiritual*) to jedno z klasycznych dzieł chrześcijańskiej ascetyki. Jest to zbiór porad duchowych, które jego autor, Wawrzyniec (Lorenzo) Scupoli[1], kieruje do swoich córek duchowych – zakonnic z klasztoru św. Andrzeja w Wenecji, i bez wątpienia należy do najważniej-

[1] Wawrzyniec (Lorenzo) Scupoli urodził się około roku 1530 w Otranto, na południu Italii. W wieku lat około 40 wstąpił do Zakonu Kleryków Regularnych – Teatynów, gdzie

This work was supported by the Polish Ministry of Science and Higher Education.
Competing interests: the author is a member of the scientific board of the journal.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

szych ascetyczno-mistycznych dzieł, jakie wydało zachodnie chrześcijaństwo[2]. O jego oddziaływaniu świadczy również liczba przeróbek, adaptacji i – nie na ostatnim miejscu – tekstów, które przypisywano Scupoliemu[3].

Swoistym świadectwem oddziaływania *Walki duchowej* są losy tekstu na obszarze prawosławnego Wschodu. W XVIII wieku mnich Nikodem ze Świętej Góry Athos (Nikodem Hagioryta) przełożył go na język grecki, dokonując jednak pewnych zmian, mających przybliżyć przekaz czytelnikowi prawosławnemu. Przekład grecki stał się z kolei podstawą dla tłumaczenia rosyjskiego, przygotowanego w XIX wieku przez mnicha Teofana Pustelnika (Teofana Rekluza, znanego na słowiańskim Wschodzie jako Теофан Затворник). W wersji rosyjskiej wprowadzono jeszcze więcej zmian. I tak „wspólne" dzieło – Scupoliego i Teofana, wydawane pod tytułem *Невидимая брань* (*Bój niewidzialny*), szybko stało się klasyczną pozycją duchowości wschodniej.

Celem tego artykułu jest wykazanie w ogólnym zarysie strategii adaptacji tekstu powstałego na chrześcijańskim Zachodzie do doktryny, duchowości i wrażliwości chrześcijańskiego Wschodu a w szczególności rosyjskiego prawosławia XIX wieku[4]. Jako podstawę do obserwacji wykorzystano teksty

najprawdopodobniej zdobył staranne wykształcenie teologiczne, wymagane w tym zakonie. Kilka lat po święceniach (1577) przeszedł wielką próbę – w roku 1585 został oskarżony przez władze zakonne o poważne przestępstwo przeciw regułom, skazany na rok więzienia zakonnego i pozbawiony prawa wykonywania obowiązków wynikających z święceń kapłańskich na 25 lat. Został zrehabilitowany dopiero w roku 1610 – na kilka miesięcy przed śmiercią. Już podczas trwania tej trudnej próby napisał i opublikował pierwszą wersję swojej *Walki duchowej* (*Combattimento spiritual*).

[2] Pierwsze wydanie ukazało się w Wenecji w roku 1589, drugie poszerzone – jeszcze w tym samym roku. Odtąd *Walka duchowa* wydawana była niemal nieprzerwanie. Do roku 1610, tj. roku śmierci Scupoliego, książka ta została wydana sześćdziesięciokrotnie. Na popularność dzieła wskazują liczba i tempo ukazywania się przekładów. W tym samym wieku i w następnych została przetłumaczona m.in. na jezyki: niemiecki (1590), łaciński (1591), francuski (1595), angielski (1598), hiszpański (1608), portugalski (1666), chorwacki (1685). W XVIII wieku przetłumaczono *Walkę duchową* m.in. na jezyki armeński, grecki i arabski; nieco później na rosyjski, a nawet japoński. W Europie miała 250 wydań tylko w latach 1589–1750.

[3] Scupoliemu przypisywano m.in. takie dzieła z duchowości jak *Dolori mentali di Gesu Cristo* (autorstwa bł. Kamili Battisty z Varano) czy *II sendere del Paradiso* (autorstwa Juana de Bonilli).

[4] W artykule skupiam się przede wszystkim na lingwistycznym aspekcie problemu, stąd nie podejmuję analizy ekstralingwistycznych (kulturowych i politycznych) przyczyn oraz skutków adaptacji. Fakty z obszaru dogmatyki chrześcijaństwa wschodniego i zachodniego

dwóch przekładów na język rosyjski: jednego z nich dokonano z oryginału włoskiego bez zamiaru adaptacji, drugiego zaś (Teofana Pustelnika) z zamiarem adaptacji i to z tekstu greckiego już adaptowanego (o poszczególnych przekładach piszę poniżej).

Porównanie dwóch rosyjskich przekładów wydaje się o tyle uprawnione, ponieważ z jednej strony tłumacze mają takie samo wykształcenie w zakresie teologii prawosławnej i znajomości języków klasycznych, z drugiej zaś paralelne miejsca w obu porównywanych tekstach pozwalają stwierdzić strategie w zakresie treści i języka zastosowane w procesie adaptacji.

Tekst na obszarze Prawosławia[5]

1. Przekład grecki

W 1796 roku św. Nikodem ze Świętej Góry Athos (Nikodem Hagioryta) opublikował w Wenecji książkę w języku greckim pod tytułem *Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος*. Sam nie przypisywał sobie jej autorstwa. Badania Emanuela Frankiskosa z lat 90. XX wieku udowodniły, że redakcja św. Nikodema oparta jest na jeszcze wcześniejszym greckim tłumaczeniu z języka włoskiego, dokonanym przez Emanuela Romanitisa w XVII wieku. Doświadczenie duchowe św. Nikodema pozwoliło mu docenić mądrość zawartą w dziele, postępowania na drodze doskonałości wewnętrznej i wzór czynnej pobożności. Postanowił przekazać to duchowe bogactwo czytelnikowi prawosławnemu po usunięciu niewielkich różnic dogmatycznych i eklezjalnych.

2. Przekłady rosyjskie

2.1. Pierwszy przekład *Combattimento spiritual* z języka włoskiego na język rosyjski, w którym zachowano tytuł oryginału, ukazał się w 1787 roku (*Брань духовная, или Наука о совершенной победе самого себя*). Autorem tłumaczenia był Iwan Samojłowicz Andriejewskij (Иван Самойлович Андреевский),

przytaczam tylko w takiej mierze, w jakiej nasuwają się w toku obserwacji lingwistycznej lub wspomagają analizę lingwistyczną. Zakładam ponadto, że czytelnik zna podstawowe różnice dogmatyczne między chrześcijańskim Wschodem i Zachodem, dlatego mogę się ograniczyć do ich przytoczenia bez zagłębiania się w szczegóły.

[5] Wiadomości zawarte w tym punkcie pochodzą ze źródeł wykorzystanych w pracy hieromnicha Teoktysta (por. Иеромонах Феоктист (Игумнов), b.d.).

doktor medycyny Uniwersytetu Moskiewskiego, adept Kijowskiej Akademii Duchownej, syn księdza, wspaniały znawca języków starożytnych[6].

2.2. Znany w Rosji i szerzej w świecie prawosławnym[7] stał się natomiast drugi przekład dokonany przez mnicha Teofana Pustelnika, który ukazał się w 1885 roku pod tytułem *Невидимая брань*[8]. Teofan Pustelnik zaczął tłumaczyć *῾Ο ᾽Αόρατος Πόλεμος* z jezyka greckiego a kiedy przekład był prawie ukończony, dowiedział się, że dzieło jest pochodzenia zachodniego. Wtedy zaczął odważniej ingerować w tekst i opublikował swoją redakcję[9]. W efekcie tekst Teofana bardziej się różni od tekstu św. Nikodema, niż tekst św. Nikodema od tekstu Scupoliego. Redagując, Teofan usuwa wszystkie wyrażenia nawiązujące do sformułowań teologicznych tradycji katolickiej (np. nigdy nie mówi o medytacji jako formie modlitwy myślnej – por. poniżej).

Ciekawe, że od czasów Teofana nikt nie zajął się przekładem *῾Ο ᾽Αόρατος Πόλεμος* i nie istnieje dokładne rosyjskie tłumaczenie wersji św. Nikodema.

---

[6] W 1793 roku Andriejewskij napisał do Synodu podanie z prośbą o pozwolenie na wydanie książki własnym sumptem. Mimo pozwolenia zaraz po ukazaniu się książka została skonfiskowana. W 1794 roku pojawiła się w Moskwie pod tytułem *Подвиг христианина против искушений*. Był to tekst poprawiony przez archimandrytę Metodego Smirnowa z Nowospaskiego klasztoru. To on usunął pewne „ciemne miejsca" i zamiast nich wstawił wybrane rozmyślania Ojców Kościoła. Jednak i ten przekład nie zdobył popularności. Przekład Andriejewskiego ukazał się w 1996 roku w paryskim czasopiśmie „Символ", zaś jako książka – dopiero w 2009 roku w Sankt-Petersburgu (por. Иеромонах Феоктист (Игумнов), b.d.).

[7] Przykładowo w przedmowie do tłumaczenia na język bułgarski, które nosi tytuł *Никодим Светогорец, Стремеж към съвършенство* i jako język oryginału podany jest grecki, tłumacz – archimandryta Kliment Rilec, przyznaje, że dokonał tłumaczenia z rosyjskiego tekstu Teofana Pustelnika (por. „Преводът… в съкратен вид направихме от руския превод на епископ Теофан, издаден в Москва през 1886… Рилски манастир 1957 г. От преводача") (Никодим Светогорец, 2004, s. 6).

[8] Teofan Pustelnik (Феофан Затворник – w świecie: Георгий Васильевич Говоров, 1815–1894) urodził się w rodzinie księdza, odebrał wykształcenie teologiczne i w 1841 roku został obleczony. Wkrótce otrzymał święcenia kapłańskie i został wykładowcą, a następnie też rektorem kolejno Kijowsko-Sofijewskiej Szkoły Duchownej i Akademii Duchownej.

[9] W liście do N. Elagina pisze: „Вижу, что это именно та книга, которую я знал ещё в Киевской духовной академии, и потом в Санкт-Петербургской. Это переводная с латинского, во дни Голицина. Очень хороша. Многие её положения вошли в мои первые сороковых годов писания, – и даже в академические студенческие статьи. Я её не перевожу, но свободно перелагаю своею речью… прибавляя и убавляя и изменяя против подлинника". W innym miejscu pisze: „Та книга католиком писана, а католики об умной молитве и иных вещах подвижнических иначе от нас судят. Старец Никодим поправил, но не всё. Я докончил правку" (por. Иеромонах Феоктист (Игумнов), b.d.).

Strategie prawosławnych adaptacji tekstu[10]

1. Adaptacja treści

Adaptacja treści dotyczy przede wszystkim różnic w doktrynie i duchowości katolickiej i prawosławnej. Zmiany wprowadzane są przez tłumaczy, a właściwie redaktorów prawosławnych, na poziomie składu i układu tekstu oraz na poziomie leksyki a ściślej terminologii.

Porównanie *Combattimento spiritual*, *Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος* i *Невидимая брань* wykazuje w niektórych miejscach zasadnicze różnice w nauce jednego i drugiego Kościoła. Wprowadzone przez autorów prawosławnych korekcje zmieniają sam cel walki duchowej. Jeśli dla autora *Combattimento spiritual* takim celem jest oczyszczenie duszy od grzechu, to dla Nikodema i Teofana cel jest znacznie wyższy: czysta i wolna od obrazów modlitwa, która wznosi duszę chrześcijanina do Boga i jednoczy ją z Nim. Przy tym czystość duszy, do której dąży Scupoli, to tylko etap przygotowawczy. W wielu miejscach swojej książki Scupoli uczy stymulować wyobraźnię, emocje, żeby osiągnąć sukces w oczyszczeniu od grzechu. To oczywiście jest nie do przyjęcia dla autorów prawosławnych, bo idąc taką drogą, nie da się osiągnąć czystej modlitwy (por. Иеромонах Феоктист (Игумнов), b.d.).

1.1. Nikodem nie tylko usuwa w swojej redakcji wszystkie podobne miejsca, ale dodaje cały rozdział „O naprawieniu wyobraźni i pamięci" (rozdział 25. w *Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος*), w którym mówi o tym, że tęga, rozkrzyczana i rozbiegana wyobraźnia jest wynikiem grzechu pierworodnego a powrót do swobodnego obcowania z Bogiem możliwy jest tylko na drodze oczyszczenia rozumu od myślnych obrazów (tam też podaje środki do osiągnięcia tego celu). W innym miejscu Nikodem prezentuje naukę o kontroli nad uczuciami (dodatek do rozdziału 24. o panowaniu nad językiem). Podobnie postępuje przy redakcji rozdziałów o modlitwie. Rozdział o medytacji zostawia praktycznie bez ingerencji, ale zmienia sens samej medytacji. Dla niego medytacja (czy rozważanie) potrzebna jest nie dlatego, żeby pobudzać

[10] W tym punkcie oparłam się w całości na wynikach porównania przekładów, dokonanego w cytowanej powyżej pracy *«Combattimento spiritual» Лоренцо Скуполи, «Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος» прп. Никодима Святогорца и её перевод свт. Феофаном Затворником: сравнительный анализ* (Иеромонах Феоктист (Игумнов), b.d.). Źródła wykorzystane w tej pracy a także samą pracę uznaję za wystarczające ze względu na charakter niniejszego badania – por. powyżej przyp. 4.

myśl, wyobraźnię, emocje i pragnienia, lecz serdeczną skruchę i żal za swoje grzechy.

Grecki tekst jest prawie dwa razy dłuższy od tekstu Scupoliego przede wszystkim z powodu dodania licznych passusów, głównie cytatów z Pisma Świętego i Filokalii, ilustrujących i potwierdzających to, o czym mowa w podstawowym tekście.

Część zmian ma na celu adaptację tekstu katolickiego do prawosławnej duchowości. I tak np. św. Nikodem:

– usuwa miejsca, w których mówi się o *czyśćcu* lub o *kulcie Najświętszego Serca Pana Jezusa*;
– zamienia *obrazy* na *ikony.*

Zachowuje natomiast:

– katolicki termin „ἀκοντιστικαὶ καὶ σαιτευτικαί"(‘akty strzeliste' – ‘cytaty z Pisma Świętego, wypowiadane głośno lub przynajmniej w myśli');
– miejsca mówiące o zasługach Chrystusa;
– doktrynę o wystarczającej łasce;
– polecenie Scupoliego, aby odmawiać *Pozdrowienie Anielskie*, usuwając tylko zapowiadający początek (*Anioł Pański zwiastował…*).

Dodaje również dwie krótkie uwagi o modlitwie Jezusowej.

1.2. Teofan idzie w swoim dziele jeszcze dalej. Oczyszcza całkowicie *Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος* z miejsc, które mogłyby się wydawać nie do końca poprawne z punktu widzenia prawosławnej nauki moralno-ascetycznej. Dlatego w *Невидимая брань* nie ma wzmianki o medytacji, a przecież w tych rozdziałach Scupoli najbardziej jawi się jako syn swojej epoki. Zamieniając rozdziały o modlitwie, Teofan jasno i wyraźnie oddaje naukę Ojców Kościoła o czystej i pozbawionej obrazów modlitwie[11].

---

[11] Z porównania nauki o modlitwie, podanej przez Nikodema i Teofana, można jednak wyciągnąć wnioski o różnicach w pobożności dziewiętnastowiecznej Rosji i Grecji z przełomu XVIII i XIX wieku. Św. Nikodem proponuje czytelnikowi swoją redakcję ignacjańskiej tradycji modlitewnej i ta jego redakcja nie wywołuje odrzucenia w greckim środowisku prawosławnym, natomiast prawosławie rosyjskie nie przyjmuje tradycji ignacjańskiej w żadnej postaci. Z różnych powodów organiczna i jedynie możliwa okazuje się tylko duchowość Ewagriusza w jej odmianie makaryjskiej (Makarego Wielkiego), w której modlitwa myślna staje się modlitwą serca – ośrodka życia psychosomtycznego człowieka. Serce to „скрижаль, на которой благодать Божия начертывает законы Духа" (Мейендорф, 2001; cyt. za: Иеромонах Феоктист (Игумнов), b.d.).

Zmiany wprowadzone przez Teofana różnią się zarówno stopniem ważności, jak i postacią. Niektóre rozdziały zostały napisane wręcz na nowo. Prawie dwa razy zwiększa się liczba odniesień do Pisma Świętego, odwrotnie – prawie tyleż razy zmniejsza się liczba odwołań do literatury patrystycznej.

Jeśli św. Nikodem zachowuje bez zmian niektóre katolickie wyrażenia, to mnich Teofan skrupulatnie je usuwa:

– wszystkie (zachowane przez Nikodema) miejsca, w których mówi się o *wystarczającej łasce*;
– wzmianki o zasługach Chrystusa i Świętych;
– wszystkie cytaty z Ojców zachodnich za wyjątkiem św. Augustyna.

Ponadto zastępuje *zadośćuczynienie za grzechy oczyszczeniem pokutą* (*очищение покаянием*) i dodaje uwagi na temat specyficznych pokus, z którymi stykają się mnisi i pustelnicy.

2. Adaptacja języka

Punktem wyjścia dla obserwacji adaptacji stylistycznej tekstu pochodzącego z obszaru chrześcijaństwa zachodniego do języka chrześcijaństwa wschodniego są wyznaczniki kanonicznego języka religijnego chrześcijaństwa, które będą wspólne tekstom zachodnim i wschodnim.

2.1. Za Dorotą Zdunkiewicz-Jedynak (Zdunkiewicz-Jedynak, 2008) można przyjąć, że kanoniczny język religijny ma następujące stylistyczne wyznaczniki:

– hieratyczność, która przejawia się np. w występowaniu słownictwa podniosłego, przestarzałych form gramatycznych i archaizmów leksykalnych, specjalnej metaforyki i symboliki;
– ekspresywność wykorzystującą podobne środki językowe jak hieratyczność;
– symboliczność, metaforyczność i wieloznaczność uwarunkowane charakterystycznym dla religii typem poznania;
– specjalne słownictwo (np. *грех*, *таинство*, *душа*, *ангел*, *диавол*[12]), specjalna sfera znaczeń (np. ‘jasny/ciemny’, ‘wysoko/nisko’, ‘choroba’, ‘życie’, ‘żniwa’, ‘szata’, ‘służyć’, ‘skała’, ‘pokój’, ‘pokarm’, ‘owoc’, ‘ojczyzna’, ‘ogień’, ‘naśladować’, ‘królestwo’, ‘ciało’, ‘chleb’, ‘bogactwo’);
– szablonowość polegającą na spetryfikowanej strukturze i schemacie kompozycyjnym, powtarzalności pewnych formuł w różnych tekstach.

[12] W przypadku tego słowa prawosławne teksty zachowują archaiczną pisownię.

Na przykład na poziomie leksykalnym będą to połączenia wyrazowe, raczej odtwarzane jako całości niż tworzone doraźnie, np. związki frazeologiczne i wielosłowne terminy (Zdunkiewicz-Jedynak, 2008, s. 116).

Być może najistotniejsze dla kanonicznego tekstu religijnego w planie wyrażenia (formy) jest powtórzenie jako zasada budowy tekstu. Tak np. charakterystyczne dla płaszczyzny składniowej jest wykorzystanie długich fraz, opartych na wielokrotnych powtórzeniach, nagromadzeniu w zdaniu wyrażeń o podobnej funkcji lub znaczeniu, częste używanie szablonowych określeń i metafor (Zdunkiewicz-Jedynak, 2008, s. 116).

2.2. Podstawa do obserwacji językowych mechanizmów adaptacji powinna uwzględnić specyfikę manifestacji wyznaczników stylu religijnego chrześcijaństwa wschodniego – w tym wypadku rosyjskiego prawosławia[13]. Można zakładać, że one będą występować zarówno w tekście przekładu Iwana Andriejewskiego, jak i w tekście adaptacji Teofana Pustelnika. Porównanie pod względem tych cech mogłoby wykazać różnice ilościowe w zakresie realizacji poszczególnych wyznaczników i środków je wyrażających w tekstach.

Szczególnie istotne uwzględnienie specyfiki wydaje się w przypadku uniwersalnych, można powiedzieć, wyznaczników języka religijnego chrześcijaństwa, jakimi są hieratyczność jako wyznacznik stylu i powtórzenie w planie formy.

I tak, hieratyczność i ekspresywność na poziomie leksyki wiążą się z obecnością złożeń i innymi preferowanymi typami słowotwórczymi (por. poniżej 2.3.b.). Archaizacji jako środka wyrażania hieratyczności służą w języku prawosławia również cerkiewnosłowianizmy w zakresie leksyki i morfologii oraz przestawny szyk przydawki w składni (por. Прохватилова, 2008, s. 119).

Powtarzanie jako zasadę budowy tekstów realizuje na poziomie składniowym izokolia (por. poniżej 2.3.c.) (por. Прохватилова, 2008, s. 119).

2.3. Wymienione cechy charakteryzujące język rosyjskiego prawosławia są związane genetycznie z tzw. *pletenijem sloves* (*плетение словес*). Warto wobec tego do „parametrów" obserwacji środków językowej adaptacji tekstu dodać też elementy językowe należące do *pletenija sloves*.

Jako elementy językowe *pletenija sloves* wskazuje się m.in. następujące cechy:

a. typową dla leksyki bogatą synonimię, np. szereg synonimiczny 'pobożność/czystość' (ros. *благочестие/целомудрие*) składający się z 12 leksemów;

[13] Inwentarz cech rosyjskiego języka religijnego podaje Прохватилова, 2008.

b. charakterystyczną dla leksemów derywowanych preferencję pewnych modeli słowotwórczych sprawiającą, że w tekstach obserwuje się:
- dużo złożeń (będących neologizmami utworzonymi na wzór grecki i kalkami z greckiego): najczęściej o dwóch rdzeniach, głównie z pierwszym komponentem *благо-*, *бого-*: por. np. ros. *богоугодный*, *благонравный*, ale też np. *велелепный* itp.; nawet o trzech rdzeniach (rzadziej), por. np. ros. *богоблагодатный* i podobne;
- częste derywaty z *не-*, *без-*, *пре-*, *възъ-*, *все-*, typu np. *незримый*, *безмолвник*, *пресвятой*, *возжелать*, *всесвятый* itp.;
- substantywacje typu np. ros. *тварное*, *земное*, *потусторонное* i podobne (por. Харалампиев, 1990, s. 112n);

c. charakterystyczne dla składni:
- powtarzanie tej samej konstrukcji składniowej (tzw. izokolia), opartej często na tym samym początku i końcówce (tzw. homeoteleuton) (por. Лихачев, 1960);
- figury etymologiczne (por. powyżej); np. cs. *начинающему начинание*, *устрашистеся страхом*, *запрещением запретить*, *учить учением*; *насытите сытых до сытости*, *накормите кръмящих вас*, *напитайте питающих вы*;
- szeregi leksemów jednordzennych, por. np. *светло*, *светлая*; *украсно*, *украшена*, *красотами*; *прававерьная вера* itp.;
- skomplikowany szyk;
- przestawny szyk przydawki, podmiotu i dopełnienia;

d. typowe dla budowy tekstów m.in.:
- amplifikację – nagromadzenie szczegółowych przykładów zamiast definicji;
- metafory i porównania.

Badacze są zgodni co do tego, że do ogólnej charakterystyki *pletenija sloves* należy zaliczyć powtarzanie elementów na każdym poziomie, w którym przejawia się swego rodzaju izomorfizm formy i treści[14]:

---

[14] Przejawia się on przede wszystkim w typowej dla hezychazmu myśli o cykliczności, powtarzalności zdarzeń wyrażonej za pomocą powtarzalności elementów na każdym poziomie. D. Lichaczow pisze: „«Плетение словес» основано на внимательнейшем отношении к слову: к его звуковой стороне (аллитерации, ассонансы и т. п.), к этимологии слова (сочетания однокоренных слов, этимологически одинаковые окончания), к тонкостям его семантики (сочетания синонимические, тавтологические и пр.), – на любви к словесным новообразованиям, составным словам, калькам с греческого.

– dźwięków – rytmizacja, np. aliteracje, asonanse;
– rdzeni – figury etymologiczne (por. powyżej);
– szeregów leksemów jednordzennych (por. powyżej);
– struktur składniowych: szeregowe części zdania, te same konstrukcje składniowe (tzw. izokolia) (por. powyżej);
– treści – szeregi synonimów i związana z nimi polinomia (por. powyżej);
– budowy tekstu: rekurencyjność – powrót do tego samego tematu (Лихачев, 1985, s. 463).

2.4. Typowe modele słowotwórcze – złożenia i derywaty z *не-*, *без-*, *пре-*, *във-*, *все-* – występują w obu tekstach w paralelnych miejscach, por.[15]:

Поиски слова, нагромождения эпитетов, синонимов исходили из представления о тождестве слова и сущности божественного писания и божественной благодати. […] Тем же поискам слова отвечают и неологизмы, стремление к которым особенно усилилось в XIV и XV вв. Эти неологизмы необходимы писателям, с одной стороны, потому, что такие лексические образования не обладают бытовыми ассоциациями, подчеркивают значительность, «духовность» и «невыразимость» явления, а с другой стороны, будучи по большей части составлены по типу греческих, придают речи «ученый» характер; «зломудрец» и «злоначинатель», «нищекръмие», «многоплачие», «бесомолцы», «горопленный», «волкохищный», «благосеннолиственный». Неологизмы XIV—XV вв. вовсе не свидетельствуют о стремлении писателей этого времени к новизне выражения, они и воспринимаются не как нечто новое в языке, а как выражения ученые, усложненные и «возвышенные». […] Зыбкость материального и телесного при повторяемости и «извечности» всех духовных явлений – таков мировоззренческий принцип, становящийся одновременно и принципом стилистическим. Этот принцип приводит к тому, что авторы широко прибегают и к таким приемам абстрагирования и усиления эмфатичности, которые с точки зрения нового времени могли бы скорее считаться недостатком, чем достоинством стиля: к нагромождениям однокоренных слов, тавтологическим сочетаниям и т. д. Таковы соединения однокоренных слов: «начинающему начинание», «устрашистеся страхом», «запрещением запретить», «учить учением» и т. д. […] Говоря о сочетаниях однокоренных слов, мы должны сказать и еще об одном явлении, связанном с этим, – о своеобразной игре слов, их «извитии». Эта игра слов должна была придать изложению значительность, ученость и «мудрость», заставить читателя искать «извечный», тайный и глубокий смысл за отдельными изречениями, сообщить им мистическую значительность" (Лихачев, 1985, ss. 463–464). Przytaczam ten duży fragment tekstu D. Lichaczowa również dlatego, ponieważ dobrze tłumaczy to, co, jak się wydaje, można z pewnym uproszczeniem nazwać „wrażliwością" (rosyjskiego) prawosławia, a co wyraża się w języku i zarazem przez niego kształtuje.

[15] Tu i dalej lewa kolumna zawiera fragment z przekładu bez adaptacji (Iwana Andriejewskiego), a prawa – paralelny fragment z adaptacją (Teofana Pustelnika). Cyframi w nawiasach skośnych oznaczono rozdziały w tekstach.

Но, кроме сказанного, знай, что величество Божие Само Собою достойно, да воздаем Ему бесконечную славу и служение, единственно для того, чтобы благоугодить пред Ним. /11/	Паче же всего этого, теперь сказанного, содержи всегда в памяти, что Божеское величие само по себе достойно всякого чествования, поклонения и чистосердечного служения на благоугождение Ему. /11/

Przykład ten pokazuje charakterystyczne dla adaptacji zjawisko, które można określić jako większy stopień natężenia danej cechy[16] – w tym wypadku występowania złożeń. Te bardzo często występują w tekście adaptacji w miejscach, w których tekst nieadoptowany (ale jednak zgodny z prawosławną normą stylistyczną) ich nie ma. Por. np.:

6. Надобно прежде очиститься духовною исповедью от всех грехов, дабы можно безопаснее жить и верою восходить до того, что благость Божия тебя приосеняет, от которой происходят не только все дары милости, но и вся твоя победа. /33/	В-шестых, наконец, последний даю тебе совет: весьма душеполезно или, лучше сказать, совершенно необходимо тебе прежде всего сделать генеральную исповедь, со всем достодолжным вниманием и со всеми потребными при сем деланиями, рассмотрениями и решениями, чтобы чрез это душу твою преисполнило полное удостоверение, что ты стоишь во благодати Бога, единого Подателя всех духовных дарований, добродетелей и побед. /35/

Por. też:

Во-вторых, можно приобресть сие просвещение чрез беспрерывное упражнение, когда прилежно и основательно будем понимать и познавать всякие вещи, по учению Духа Святого, которые сами по себе прямо благие и истинные и которые злые суть, а не так, как по наружности чувствам нашим представляются или как от людей почитаемы бывают. /7/	Второй способ упражнения ума есть постоянное рассматривание вещей и углубление в познание их, чтоб ясно видеть, какие из них хороши и какие худы; не так, как судит о них чувства и мир, но как судит правый разум и Дух Святой или истинное слово богодухновенных Писаний, духоносных отцов и учителей Церкви. /7/

[16] Termin „natężenie cechy" został w tym miejscu użyty bez definicji jako intuicyjnie jasny. Chodzi o dopuszczalną częstotliwość występowania danego elementu, na którą ostateczne dowody mogą dostarczyć jedynie statystyczne badania tekstów. Należy zdawać sobie sprawę z tego, że ilościowe różnice są związane również z preferencjami tłumacza, ale niewątpliwie nie miałby on tego wyboru, gdyby nie właśnie takie, a nie inne dopuszczalne natężenie tej cechy dla danego języka.

Por. też:

Когда восстают сильные ветры или гремят громы и блистает молния, то вспомни страшный день последнего суда и, преклонив колена, прослави Бога и моли Его, да не восхитит тебя, не готовой на суд Сына Его. /23/	Когда подымутся бурные ветры и на небе, покрытом мрачными тучами, начнут раздаваться всепотрясающие громы и воссиять ослепительные сверкания молнии, тогда вспомни о Страшном Дне судном и, преклонив колена, поклонись Господу Богу твоему и помолись Ему, да даст Он тебе время и благодать добре приготовиться к непостыдному предстоянию тогда пред лицом Его страшного величия. /23/

2.5. O ile cerkiewnosłowianizmy w przekładzie z włoskiego są bardzo rzadkie, o tyle w tekście adaptowanym spotyka się je nie tylko w leksyce, lecz także wśród form gramatycznych. Por. np.:

О некоторых предосторожностях, служащих к преодолению злых искушений и приобретению дальнейших успехов в добродетели /33/	Некоторые указания, благопотребные в деле препобеждения страстей и стяжания добродетели /35/

Por. też:

О Боге охотно разглагольствуй, а особливо о благости и милости Его, однако всегда со страхом, чтобы в том не погрешить, а лучше старайся, чтобы кто другой говорил о том, а ты бы только его слушал и оные слова, сохраняя в сердце своем, помнил во всякое время. /24/	О Боге говори со всем расположением, особенно о Его любви и благости, однако и со страхом, помышляя, как бы не погрешить и в этом, сказав что о Божественном небоголепно и смутив простые сердца слышащих. Посему люби паче внимать беседам о сем других, слагая словеса их во внутреннейшие хранилища сердца своего. /25/
Многословие почти всегда происходит от гордости, по которой, разум свой высоко почитая, частым повторением и многоречием хотим показать слушателям, что мы больше их знаем… /24/	Многословие в больших случаях происходит от некоего горделивого самомнения, по коему, воображая, что мы слишком многосведущи и что наше мнение о предмете речи самое удовлетворительное… /25/

Powyższe przykłady ilustrują również nagromadzenie nacechowanych środków językowych, w tym skomplikowaną składnię, typową dla języka adaptacji Teofana.

2.6. Szeregi leksemów jednordzennych i rzadziej figury etymologiczne są typowym dla tekstu Teofana Pustelnika zabiegiem adaptacyjnym, por. np.:

Бог имеет в готовности весьма хорошее врачевство для ратоборцев своих, которые ищут Бога и помощи Его с упованием на Него и ненадеянием на себя. /6/	У Бога же всегда готовы и врачевство поражаемым от врагов, и помощь на поражение их, которые в должное время и подает Он борцам Своим, ищущим Его и твердую на Него имеющим надежду. /6/
… когда духовное око наше, то есть разум, который имеет и познание зла и силу исцеления раны гордой воли нашей, будет слеп и слаб и так же развращен гордостию, как и воля, то как его исцелить, то есть просветить может? /8/	Когда же это око души – ум, с помощью которого человек мог бы узнавать и исправлять гордость воли, сам ослеплен гордостию и остается неуврачеванным, кто уврачует и волю? И бывает тогда внутри все расстроено, и притом так, что негде и некому пластыря приложить. /8/

2.7. Ulubionym środkiem w tekście adaptowanym, prawie niepojawiającym się w przekładzie Iwana Andriejewskiego, jest nagromadzenie synonimów, por. np.:

Естьли земные владыки, …, не могут терпеть, чтобы его за то не наградить и не возблагодарить… /11/	Если земным царям, …, не можем мы удержаться, чтобы не воздавать за то благодарением, прославлением, чествованием и повиновением…/11/

Por. też:

Итак, в духовной брани со врагами нашими надлежит сохранять следующий порядок: Прежде всего, проникни в сердце твое и внимательно примечай, какими страстями или вожделениями оно более и чаще бывает утесняемо; познав сие, вооружись противу оных и тогда сражайся. /17/	Порядок, в каком надобно бороться с врагами своими и поборать свои злые пожелания и страсти, есть следующий: войди вниманием в сердце свое и исследуй тщательно, какими помыслами, какими расположениями и пристрастиями оно особенно занято и какая страсть наиболее господствует над ним и тиранствует в нем, потом против этой страсти прежде всего и поднимай оружие и ее поборать старайся. /17/

Często nagromadzeniu synonimicznych wyrazów i wyrażeń towarzyszy paralelizm składniowy, inaczej mówiąc „współpracują" ze sobą polinomia i izokolia.

Por. np.:

Часто из глубины сердца взывай ко Господу. […] Таким образом начинай брань во имя Господне, вооружась недо-веренностию к себе и упованием на Бога, молитвою и духовным упражнением. /14/

… из глубины сердца взывая: *не предаждь мене в душы стужающих ми* (Пс. 26, 12). Взывай к Господу твоему, к Владычице Богородице, ко всем Ангелам и святым. Придет помощь и ты победишь; ибо написано: *пишу вам, юноши,* ободренные и ретивые воители, *яко победисте лукаваго* (1 Ин. 2, 13). Пусть ты немощен и связан худыми навыками и враги твои сильны и многочисленны, но гораздо большая готова тебе помощь от Того, Кто создал тебя и искупил, и несравненно сильнее всех Бог Защититель твой в брани сей, как написано: *Господь крепок и силен. Господь силен в брани* (Пс. 23, 8), Который притом вящее имеет желание спасти тебя, нежели враг твой погубить тебя. […] Так каждый день с утра начинай во имя Божие борьбу с врагами твоими оружием ненадеяния на себя и дерзновенной надежды на Бога, молитвою и безжалостным понуждением себя на подобающие труды и подвиги духовные, наипаче же оружием умно-сердечной молитвы: «Господи Иисусе Христе, помилуй мя!» Имя это страшное, как меч обоюдоострый вращаемо будучи в сердце, поражает и прогоняет демонов и страсти. Почему Иоанн Лествичник сказал: «Именем Господа Иисуса бичуй супостатов». /16/

Przykład ten ilustruje również adaptację treści na temat modlitwy, o której była mowa powyżej (1.2).

2.8. Zabiegiem językowym, którym zdecydowanie różnią się porównywane teksty, jest amplifikacja. Występuje ona tylko w redakcji Teofana, zbliżając jej styl (w zestawie z innymi środkami językowymi) do bliskiemu tradycji i wrażliwości prawosławnej *pletenija sloves*.

Por. np.:

…сие [познание существа вещей] бывает посредством того света, который происходит чрез озарение благодати Божией и приобретается молитвою. /8/

…при свете разума и правого слова Божественных Писаний, при свете благодати и молитвы и при помощи рассуждения духовного отца твоего, чтоб не погрешить и не счесть истинно доброго за худое и истинно худого за доброе. /8/

Por. też:

Упомянутый свет и познание истины может быть приобретено двояким образом:
Во-первых, чрез молитвы. Духа Святого просить, дабы такое познание истины влиял в наши сердца. В толь приличной вещи не откажет нам Бог, естьли Его Единого и Его воли искать восхочем и все наши дела и разум наш предадим суду отца духовного.
Во-вторых, можно приобресть сие просвещение чрез беспрерывное упражнение, когда прилежно и основательно будем понимать и познавать всякие вещи, по учению Духа Святого, которые сами по себе прямо благие и истинные и которые злые суть, а не так, как по наружности чувствам нашим представляются или как от людей почитаемы бывают. /7/

Такой светлости ума можем мы достигнуть двумя способами: первый, и более необходимый, есть молитва, которою надлежит умолять Духа Святого, да благоволит Он излить свет божественный в сердца наши, что, наверное, и сотворит Он, если воистину будем мы искать единого Бога, если искренно будем ревновать о том, чтоб во всем поступать по воле Его, и если в каждом деле будем охотно подчинять себя совету опытных духовных отцов наших и ничего не делать без вопрошения их.
Второй способ упражнения ума есть постоянное рассматривание вещей и углубление в познание их, чтоб ясно видеть, какие из них хороши и какие худы; не так, как судит о них чувства и мир, но как судит правый разум и Дух Святой или истинное слово богодухновенных Писаний, духоносных отцов и учителей Церкви. Ибо когда такое рассматривание и углубление будет правое и подобающее, то всеконечно оно даст нам ясно уразуметь, что мы должны от сердца ни во что вменять и почитать суетным и ложным все, что любит и что всячески ищет слепой и развращенный мир. /7/

2.9. Porównanie tekstu przekładu dokonanego bez zamiaru adaptacji z tekstem adaptowanym pozwala stwierdzić, że adaptacja języka dzieła zachodniego do wrażliwości wschodniej odbywa się dwiema drogami: poprzez większe nasycenie tekstu środkami skądinąd obecnymi w zestawie środków języka

religijnego i poprzez zastosowanie środków nacechowanych, przywołujących tradycję *pletenija sloves*.

W rezultacie tekst z XVIII wieku autorstwa Andriejewskiego jest bliższy językowi współczesnych autorowi adaptacji z XIX wieku – Teofana Pustelnika.

Podsumowanie

Spojrzenie na różnice w zawartości i formie językowej ukazuje pewną „symfonię" strategii adaptacji treści i języka tekstu powstałego jako tłumaczenie z oryginału włoskiego bez zamiaru adaptacji i tekstu będącego wynikiem dwustopniowej adaptacji, kolejno w przekładzie greckim i rosyjskim. W zakresie treści odrzucono mistyczno-ascetyczne założenia wypracowane na Zachodzie w nurcie *devotio moderna* na rzecz zwrotu w stronę tradycji Ojców. W języku zaś poprzez użycie środków nawiązujących do hezychazmu, którego nauki zostały uznane w XIV wieku i stały się wręcz fundamentem wschodniej duchowości, również dokonano zwrotu ku prawosławnej ortodoksji. Wynikiem współgrania adaptacji treści i języka w redakcji Teofana Pustelnika jest całkowite zniesienie wszelkich możliwych odniesień do elementów doktryny chrześcijaństwa zachodniego, którymi różni się ono od wschodniego.

BIBLIOGRAFIA

Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2008). *Wykłady ze stylistyki*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Абрамова, И. Ю. (2004). *Структурно-семантическая и синтаксическая организация агиографических текстов стиля „плетение словес"* [Autoreferat rozprawy doktorskiej, Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского]. Человек и наука. http://cheloveknauka.com/strukturno-semanticheskaya-i-sintaksicheskaya-organizatsiya-agiograficheskih-tekstov-stilya-pletenie-sloves#ixzz68jukD419

Жиляков, С. В. (2019). О стиле „плетения словес" в древнерусской литературе XIII века. *Хуманитарни Балкански изследвания*, *3*(1(3)), 72–76. https://cyberleninka.ru/article/n/o-stile-pleteniya-sloves-v-drevnerusskoy-literature-xiii-veka

Иеромонах Феоктист (Игумнов). (b.d.). Combattimento spiritual *Лоренцо Скуполи*, Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος *прп. Никодима Святогорца и её перевод свт. Феофаном Затворником:*

Сравнительный анализ. Азбука веры. https://azbyka.ru/otechnik/Nikodim_Svjatogorets/combattimento-spiritual-lorentso-skupoli-prp-nikodima-svjatogortsa-i-ee-perevod-svt-feofanom-zatvornikom-sravnitelnyj-analiz/

Лихачев, Д. С. (1960). Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. W Д. С. Лихачев, *Исследования по древнерусской литературе* (ss. 7–56). Наука.

Лихачев, Д. С. (1985). Предвозрождение в русской литературе. W Г. П. Бердников (Red.), *История всемирной литературы: В 8 томах* (Т. 3, ss. 461–468). Наука.

Мейендорф, И. (2001). *Византийское богословие: Исторические тенденции и доктринальные темы*. „Лучи Софии".

Никодим Светогорец. (2004). *Стремеж към съвършенство*. Славянобългарски манастир „Св. Вмчк Георги Зограф".

Никодим Святогорец. (b.d.). Невидимая брань: *Перевод с греческого святителя Феофана Затворника*. Азбука веры. https://azbyka.ru/otechnik/Nikodim_Svjatogorets/nevidimaja-bran/

Прохватилова, О. А. (2008). Языковые средства религиозного стиля. W А. Гадомский & Ч. Лапич (Red.), *Хрестоматия теолингвистики* (ss. 113–121). Универсум.

Скуполи, Л. (b.d.). *Брань духовная, или Наука о совершенной победе самого себя*. Agnuz. http://agnuz.info/app/webroot/library/177/4/page01.htm

Харалампиев, И. (1990). *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. Издателство „Наука и изкуство".

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

Abramova, I. I. (2004). *Strukturno-semanticheskaia i sintaksicheskaia organizatsiia agiograficheskikh tekstov stilia "pletenie sloves"* [Summary of doctoral dissertation, Nizhegorodskiĭ gosudarstvennyĭ universitet im. N. I. Lobachevskogo]. Chelovek i nauka. http://cheloveknauka.com/strukturno-semanticheskaya-i-sintaksicheskaya-organizatsiya-agiograficheskih-tekstov-stilya-pletenie-sloves#ixzz68jukD419

Ieromonakh Feoktist (Igumnov). (n.d.). Combattimento spiritual *Lorentso Skupoli*, Ὁ Ἀόratos Pólemos *prp. Nikodima Sviatogortsa i eë perevod svt. Feofanom Zatvornikom: Sravnitelʹnyĭ analiz*. Azbuka very. https://azbyka.ru/otechnik/Nikodim_Svjatogorets/combattimento-spiritual-lorentso-skupoli-prp-nikodima-svjatogortsa-i-ee-perevod-svt-feofanom-zatvornikom-sravnitelnyj-analiz/

Kharalampiev, I. (1990). *Ezikŭt i ezikovata reforma na Evtimiĭ Tŭrnovski*. Izdatelstvo "Nauka i izkustvo".

Likhachev, D. S. (1960). Nekotorye zadachi izucheniia vtorogo iuzhnoslavianskogo vliianiia v Rossii. In D. S. Likhachev, *Issledovaniia po drevnerusskoĭ literature* (pp. 7–56). Nauka.

Likhachev, D. S. (1985). Predvozrozhdenie v russkoĭ literature. In G. P. Berdnikov (Ed.), *Istoriia vsemirnoĭ literatury: V 8 tomakh* (Vol. 3, pp. 461–468). Nauka.

Meĭendorf, I. (2001). *Vizantiĭskoe bogoslovie: Istoricheskie tendentsii i doktrinal′nye temy*. "Luchi Sofii".

Nikodim Svetogorets. (2004). *Stremezh kŭm sŭvŭrshenstvo*. Slavianobŭlgarski manastir "Sv. Vmchk Georgi Zograf".

Nikodim Sviatogorets. (n.d.). Nevidimaia bran′: *Perevod s grecheskogo sviatitelia Feofana Zatvornika*. Azbuka very. https://azbyka.ru/otechnik/Nikodim_Svjatogorets/nevidimaja-bran/

Prokhvatilova, O. A. (2008). IAzykovye sredstva religioznogo stilia. In A. Gadomskiĭ & C. Lapich (Eds.), *Khrestomatiia teolingvistiki* (pp. 113–121). Universum.

Skupoli, L. (n.d.). *Bran′ dukhovnaia, ili Nauka o sovershennoĭ pobede samogo sebia*. Agnuz. http://agnuz.info/app/webroot/library/177/4/page01.htm

Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2008). *Wykłady ze stylistyki*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zhiliakov, S. V. (2019). O stile "pleteniia sloves" v drevnerusskoĭ literature XIII veka. *Khumanitarni Balkanski izsledvaniia*, *3*(1(3)), 72–76. https://cyberleninka.ru/article/n/o-stile-pleteniya-sloves-v-drevnerusskoy-literature-xiii-veka

***Walka duchowa* (*Combattimento spiritual*) Wawrzyńca Scupoliego a *Невидимая брань* (*῾Ο ᾿Αόρατος Πόλεμος*) Nikodema ze Świętej Góry Athos i Teofana Rekluza. Strategie adaptacji tekstu w Kościele wschodnim**

Celem artykułu jest wykazanie w ogólnym zarysie strategii adaptacji tekstu dzieła Lorenzo Scupoliego *Combattimento spiritual*, powstałego na chrześcijańskim Zachodzie, do doktryny, duchowości i wrażliwości chrześcijańskiego Wschodu, a w szczególności do rosyjskiego prawosławia XIX wieku. Jako podstawę do obserwacji wykorzystano teksty dwóch przekładów dzieła na język rosyjski: jednego z nich dokonano z oryginału włoskiego bez zamiaru adaptacji, drugiego zaś – autorstwa Teofana Pustelnika – dokonano z zamiarem adaptacji i to z tekstu greckiego już adaptowanego przez Nikodema Hagiorytę.

Porównanie tych tekstów ukazuje pewną „symfonię" strategii adaptacji treści i języka tekstu powstałego jako tłumaczenie z oryginału włoskiego bez zamiaru adaptacji i tekstu będącego wynikiem dwustopniowej adaptacji, kolejno w przekładzie greckim i rosyjskim. W zakresie treści odrzucono mistyczno-ascetyczne założenia wypracowane na Zachodzie w nurcie *devotio moderna* na rzecz zwrotu w stronę tradycji Ojców. W języku zaś poprzez użycie środków nawiązujących do hezychazmu, którego nauki zostały uznane w XIV wieku i które stały się wręcz fundamentem wschodniej duchowości, również dokonano zwrotu ku

prawosławnej ortodoksji. Wynikiem współgrania adaptacji treści i języka w redakcji Teofana Pustelnika jest całkowite zniesienie wszelkich możliwych odniesień do chrześcijaństwa zachodniego.

Słowa kluczowe: adaptacja, język religijny, doktryna i duchowość Wschodu i Zachodu

Spiritual Combat (*Combattimento spiritual*) by Lorenzo Scupoli, and *Невидимая брань* (*Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος*) by Nikodemus the Hagiorite and Theophan the Recluse: Adaptation Strategies of *Spiritual Combat* in the Eastern Church

The purpose of the paper is to offer a general discussion of the strategy of adapting Lorenzo Scupoli's *Combattimento spiritual*, which was created in the Christian West, to the doctrine, spirituality and sensitivity of the Christian East, and in particular to 19th-century Russian Orthodoxy. Two translations of the work into Russian were used as a basis for observation: one of them was taken from the Italian original without the intention of adaptation; the other (by Theophan the Recluse) was done with the intention of adaptation and its basis was the Greek text already adapted by Nicodemus the Hagiorite.

Analysis shows a certain "symphony" of the strategy of adapting the content and language in both the texts: the text that was created as a translation from the Italian original without the intention of adaptation, and the text that was the result of a two-stage adaptation in Greek and then in Russian. In terms of content, the mystical and ascetic assumptions that were developed in the West in the *devotio moderna* trend were rejected in favor of turning towards the Holy Fathers' tradition. In the language there was a turn to Orthodox Orthodoxy by the use of means that refer to the doctrine of hesychasm, which was recognized in the 14th century and might even be said to have become a foundation of Eastern spirituality. The result of the content and language harmonization in the adaptation of Theophan the Recluse is the complete abolition of all possible references to Western Christianity.

Keywords: adaptation, religious language, Eastern and Western doctrine and spirituality

Notka o autorce

Viara Maldijeva (maldzieva@gmail.com) – prof. dr hab., pracuje w Katedrze Bałkanistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Członkini Komisji Języka Religijnego przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Autorka wielu monografii, w tym: *Non-inflected Parts of Speech in the Slavonic Languages (Syntactic Characteristics)* (1995), *Modalność: hipotetyczność, irrealność, optatywność i imperatywność, warunkowość. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. VI, cz. 3 (2003), *Słowotwórstwo, Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. IX (2009), *Językowe szaty duchowości* (2019). Zainteresowania badawcze: slawistyczne badania konfrontatywne w zakresie składni i semantyki; słowotwórstwa, frazeologii i leksykografii; język duchowości.

Viara Maldjieva (maldzieva@gmail.com) – Full Professor, works at the Department of Balkan Studies at the Nicolaus Copernicus University in Toruń. Member of the Religious Language Commission at the International Committee of Slavists. Author of many monographs, including *Non-inflected Parts of Speech in the Slavonic Languages (Syntactic Characteristics)* [1995], *Modalność: hipotetyczność, irrealność, optatywność i imperatywność, warunkowość* (*Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. VI, cz. 3) [Modality: Hypotheticality, Irreality, Optativity and Imperative, Conditionality (Bulgarian-Polish Contrastive Grammar, Vol. 4, Pt. 3), 2003]; *Słowotwórstwo* (*Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. IX [Word formation (Bulgarian-Polish Contrastive Grammar, Vol. 9), 2009]; *Językowe szaty duchowości* [The Linguistic Guise of Spirituality, 2019]. Research interests: Slavic comparative research in terms of syntax and semantics; word formation, phraseology and lexicography; language of spirituality.

Publication History: Received: 2019-12-21; Accepted: 2020-03-10; Published: 2020-12-31